

Провідні принципи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

Н. В. Мартовицька*

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна

*Corresponding author. E-mail: nv_mart@mail.ru

Paper received 15.07.15; Accepted for publication 28.07.15.

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано стан дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у системі соціального захисту в Україні та Великій Британії; представлено п'ятирівневу модель піклування у фостерних сім'ях як провідний принцип здійснення соціального захисту дітей окресленої категорії; охарактеризовано основні компоненти кожного рівня цієї моделі та визначено їхній вплив на адаптацію вихованця у сім'ї та подальшому самостійному житті.

Ключові слова: дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, п'ятирівнева модель піклування, фостерна сім'я

Вступ. Особливе місце в сучасному суспільстві займає категорія дітей. Нею переймаються педагоги, психологи, соціальні працівники задля поліпшення їхнього становища у суспільстві. Серйозну проблему складають діти, які не виховуються в біологічній сім'ї, так як їх позбавленість батьківської уваги та любові ускладнює процес їхнього входження у доросле самостійне життя. Важливе місце у розв'язанні цього питання належить створенню сприятливих умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки саме ці діти потребують великої уваги.

На сьогоднішній день в Україні нараховується близько 75 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Усі вони потребують індивідуального підходу як в інституційних закладах, так і в прийомних сім'ях, у яких вони виховуються. У зв'язку з цим корисним для української системи соціального захисту дітей є звернення до зарубіжного досвіду виховання дітей зазначеної категорії.

Огляд публікацій з теми. Питання сирітства у вітчизняній літературі розглядали Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, І.В. Пеша; розкривали особливості підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії такі зарубіжні вчені, як Д. Толфрі, Б. Хаг та ін.; про потреби дітей окресленої категорії йдеться у працях К. Прінгл, Е. Освальд, ефективність сімейних форм улаштування висвітлено у працях Д. Берріджа, Д. Гуча, Р. Лам-берта, І. Сінклер; значущість фостерінга як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розкривали К. Віллсон, С. Вотерхаус, Ш. Джордж, А. Кейн, Дж. Роу та ін.

Психологи і педагоги Великої Британії ретельно досліджують питання виховання та поведінки дітей, які виховуються за межами біологічної сім'ї. На нашу думку ці доробки були б корисними для імплементації в українську систему виховання дітей у прийомних сім'ях.

Мета статті – розглянути і проаналізувати стан дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у системі соціального захисту в Україні та Великій Британії; представити п'ятирівневу модель піклування у фостерних сім'ях як провідний принцип здійснення соціального захисту дітей окресленої категорії; охарактеризувати основні компоненти кожного рівня цієї моделі та визначити їхній вплив на адаптацію вихованця у сім'ї та подальшому самостійному житті.

Фактологічний матеріал статті становлять: офіційні документи щодо соціального захисту дітей – кодекси

законів про охорону дитинства, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нормативні та директивні акти уряду Об'єднаного Королівства; аналітичні матеріали міжнародних економічних, професійних організацій; дослідження науковців; інформаційно-аналітичні матеріали Інтернет-сайтів, матеріали науково-педагогічних видань.

Результати та їх обговорення. Протягом останніх років спостерігається позитивна тенденція збільшення кількості прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та кількості дітей в них.

За оперативними даними регіонів в Україні станом на 30.12.2014 року сімейними формами виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) охоплено 73212 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (85,3 % загальної кількості дітей зазначеної категорії), що на 0,3% більше ніж у минулому році [1].

Вище наведені дані свідчать про те, що Україна набула позитивних зрушень у сфері вдосконалення системи захисту дітей зазначеної категорії, оскільки переважна більшість дітей виховується у сімейних формах влаштування. Тому такі форми влаштування потребують підтримки як фінансової, так і з боку педагогів та психологів.

Результати дослідження, які були проведені командою науковців у Британії (І. Сінклер, І. Вілсоном, С. Петрі) показали, що майже половина дітей, які перебувають під опікою, потребують улаштування у фостерні сім'ї [21]. Держава сприяє розвитку фостерного батьківства, надаючи фінансову підтримку, пільги, консультування. Ця фінансова підтримка передбачає витрати на їжу, одяг, транспорт, шкільні обіди та інше.

Національна статистика Великобританії свідчить, що більшість нужденних дітей у різних частинах Британії (Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії) влаштовано у фостерні чи біологічні сім'ї. [8]

Влаштування дітей у біологічні (через проведення низки превентивних заходів) та фостерні сім'ї, є найбільш популярною формою влаштування дітей, які потребують опіки, майже по всій країні. А отже, і більш досліджуваною у цій країні, на відміну від України, де сімейні форми влаштування існують не так давно.

Статистичні дані засвідчують, що кількість дітей у 2008 році, які проживали у фостерних сім'ях у Британії зростає порівняно з даними 2004 року із 49 265 до 51 406 відповідно. Кількість дітей, які перебували в інтернатних закладах із 2004 року до 2010 року зали-

шається стабільною [5, с. 16]. Проте, станом на 2011 рік у цій сфері відбулися зміни. Так, в Англії 48 530 (74%) дітей перебувають у фостерних сім'ях. Кількість дітей категорії "під наглядом" місцевих органів влади, які виховувались у цих формах влаштування, збільшилася на 15 % з 2007 року (із 42 030 до 48 530) [9]. Така тенденція зберігається по всій території Великої Британії.

Цифрові показники переконливо доводять, що Велика Британія має розвинену систему соціального захисту, оскільки переважає кількість дітей розміщених у фостерні сім'ї, а тому здобутки досвіду роботи цієї країни доцільно детально вивчити і використати в інших країнах. Адже в сучасне розуміння соціального захисту дітей покладено ідею необхідності виховання дитини в сімейному середовищі.

Існує думка (М. Бік, Дж. Шофілд), що діти, які виховуються у фостерних сім'ях, за допомогою батьків-вихователів, будуть здатними до прояву почуття само-

захисту та набуття навичок подолання труднощів, які можуть бути корисними в дорослому житті [18, с. 255].

Британські науковці (М. Айнсвортс, С. Белл, Д. Стейтон) виділяють 4-рівневу модель піклування (відкритість/доступність, чуттєвість, визнання та співпраця), яка стосується захисту дітей, які перебувають під опікою [3]. Пізніше було включено і 5-й рівень до цієї моделі, – визнання дитини членом сім'ї, як ключовий момент у визначенні постійності і необхідний для довготривалого влаштування [6, с. 44-45].

Ця модель запропонована як така, що сприяє розвитку компетенції, знань, довіри у дітей і, таким чином, як цінна основа для навчання і підтримки фостерних піклувальників. Сімейне життя важливе для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для забезпечення їх успішного переходу в доросле життя. П'ятирівневу модель піклування дітей у фостерних сім'ях можна представити у вигляді схеми (див. рис. 1.)

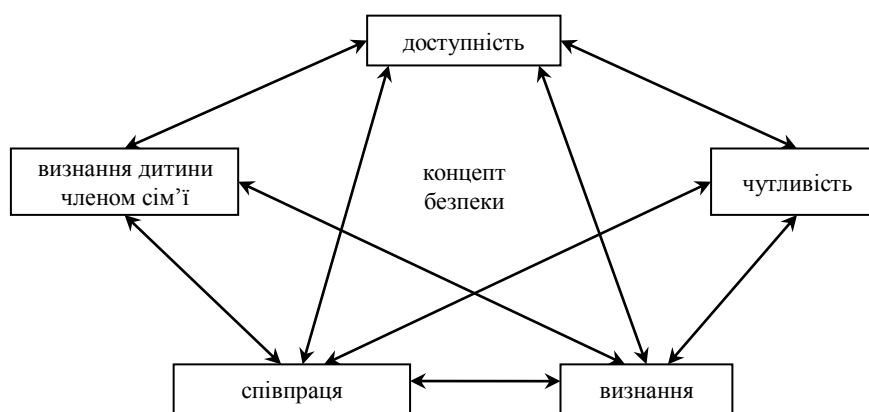

Рис. 1. Комплексність психологічного механізму забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за М. Бік, Дж. Шофілд) [18]

Модель 5-ти рівневої системи піклування (доступність, чутливість, визнання, співпраця та визнання дитини членом сім'ї) є важливою в роботі соціальних працівників і фостерних батьків. Зокрема, *доступність* передбачає надання допомоги дитині повірити дорослому і викликати довіру. Тому роль вихователя в розвитку в дитини емоційної та фізичної сфер є особливо важливою, коли потреба в отриманні опіки і захисту є найбільшою. Процес налагодження довірливих взаємин із дитиною через прояв відкритості, прагнення до емоційного контакту є важливим на ранніх стадіях побудови взаємостосунків і створення умов доброзичливості [13].

Процес накопичування довіри підтримується протягом життя і має вплив на всі сфери розвитку особистості дитини, а не лише стосунки. Концепт безпеки, який лежить в основі теорії прихильності [4], визначає встановлення тісних взаємозв'язків як важливої ланки. Віра в доступність допомоги та підтримки знижує страх та підвищує здатність дитини аналізувати, вивчати, входити в контакт зі світом. У міру того, як діти дорослішають і переходять на інший віковий етап – від раннього до передшкільного та середнього шкільного віку, баланс між залежністю та автономією змінюється. Водночас доступність піклувальника продовжує функціонувати та бути важливою в захисті дитини та формуванні в неї стійкості до нових змін. Більше це стосу-

ється дітей, яким не вистачало довіри на ранніх стадіях розвитку, у яких очікування не справдилися і таким чином у вихованців сформувалися нестійкі моделі власної поведінки та уявлення про соціум.

Чутливість – допомога дитині впоратися з почуттями та поведінкою. Здатність дитини впоратися з почуттями та проявами поведінки залежить, переважно, від її психічного розвитку і стану. Управління впливом на дитину було визначено як провідне при розгляді переваг фостерінгу як безпечного захисту та розвитку стійкості [12]. Урахування психічної готовності дитини [14] дозволяє піклувальникам діяти на власний розсуд і, таким чином, не нав'язувати свою думку дитині, яка, у свою чергу, не може відображати власні почуття більш прийнятним та конструктивним шляхом. Цей рівень тісно пов'язаний із концептом безпеки. Це пояснюється тим, що діти ведуть себе безпосередньо, якщо вони переконані, що їхні почуття розуміють, поважають та не будуть пригноблювати. Це також дає можливість оцінити думку вихователя через емоційне віддзеркалення та пряме відтворення почуттів (вихованця і вихователя), і, таким чином, проектувати думки і почуття вихователя через призму своїх власних [12]. Цей зв'язок розвиває здібність до використання емоційної "інтелігентності" у певних стосунках.

У період підлітковості вихованці не здатні виражати почуття належним чином. Вплив статевого дозрівання

може спричинити особливі зміни, адже стосунки і потенційне батьківство для фостерних дітей схоже на додання складних ситуацій. Пошук ними прийнятної для себе особистості може бути складним процесом через нестачу інформації про їхню життєву історію. Це може привести до виникнення почуття безпорадності, відмінності від інших та “стигми”. Ключовим у цьому рівні впливу є не тільки здатність піклувальника регулювати і спрямовувати психічний розвиток підлітка, а й уміння приймати участь у його житті, адекватно реагувати, ставитися до нього з розумінням.

Визнання – формування в молодих людей почуття самоповаги. Прийняття дитини такою, якою вона є, та розвиток у неї самоповаги часто визначаються в науковій літературі як головна складова у процесі виховання і батьківства. Більшість піклувальників могли завдавати шкоду розвитку самоповаги дитини через жорстоке поводження з ними, занедбане ставлення, починаючи з періоду раннього дитинства. З середнього дитячого віку до підліткового, піклувальники могли б приймати активну участь, допомагаючи дітям розвивати власні сили і стимулювати їх переборювати невдачі (по-дитячому, по-своєму) [21].

Співпраця – допомога вихованцям почувати себе потрібними. Починаючи з дитинства, діти вчаться, що саме треба робити для того, щоб задовольнити власні потреби і як можна вплинути на середовище. Підготовлені вихователі формують альянс із дитиною та працюють разом, щоб розв’язати їхні проблеми. У процесі співдії, вони культивують такого змісту знання та довіру, яка зароджується всередині “стійкості” та здатності адаптуватися до нових змін [18, с. 263].

Більшість дітей, які потрапили під фостерну опіку, у біологічних сім’ях мають почуття безпорадності або, у деяких випадках, зневіру у власних силах (наприклад, якщо вони знаходились під жорстким контролем та в умовах агресивності, яка проявлялася в ганебному поводженні з ними). Цей контрастний досвід може повторитися в системі піклування, якщо діти відчувають безпорадність у прийнятті рішень щодо їх переміщень, або навпаки – дії трактується вихователем з ознакою “руйнуючої сили”. Дитина може створювати провокуючі ситуації своєю негативною, агресивною поведінкою, для того, щоб вплинути на вибір закладу для неї. Життя у фостерній сім’ї потребує навчання дітей про особливості співпраці. Загалом для дітей окресленої категорії суспільство несе змішану інформацію про поняття довіри та тиску. Перед ними постають складні запитання: “Хто приймає рішення у складній системі?”, “До кого з батьків (біологічних, чи фостерних), діти мають йти на контакт та піддаватися їх впливу?” Це питання ускладнює процес становлення автономії особистості і розвитку самостійності.

Ще одна з п’яти складових, що є особливо важливою – є *визнання дитини членом сім’ї*. Зміни та кризи в житті дитини є ще одним каталізатором процесу дорослішання молодих людей. Для багатьох із них досягнення більшої зрілості та досвідченості дає можливість здійснювати, оцінювати та переосмислювати погляди на фостерну сім’ю [18, с. 259].

Хоча зазначені складові згаданої моделі є ефективними для втілення в автономному порядку, деякі вчені (М. Бік, Г. Шофілд) стверджують [18, с. 259], що

синергетика для всіх складових сприяє становленню стосунків із соціумом. Наприклад, доступність викликає чутливість, прийняття є невід’ємною частиною належності до родини. Саме комбінація цих складових сприяє розвитку стосунків між дітьми та дорослими (вихователями) [18, с. 260].

Проте навіть із зазначеними критеріями інколи така сім’я критикується як “недостатньо ефективна” [17], особливо, якщо порівнювати з біологічними сім’ями, які усиновили дитину, котрі дають “постійність” і “прихильність”. Звичайно, біологічна сім’я є найкращим середовищем для розвитку дитини, а сім’я, яка всиновила дитину, за багатьох обставин може бути кращою, ніж фостерна. Однак трапляються ситуації, коли фостерінг є кращим варіантом, наприклад, тоді, коли в дитини існує ймовірність повернення в сім’ю біологічних батьків. Дослідники Ш. Джордж, Н. ван Авенговен [2, с. 35] пропонують зіставляти ці типи сімей, а не протиставляти.

Не зважаючи на те, що головним елементом постійності є стабільність, вона є важливою для всіх типів улаштування, а саме: “зайві” переведення з одного закладу в інший або з однієї сім’ї до другої можуть порушити баланс у стосунках, дружбу та процес навчання. Існує ймовірність втрати почуття самоповаги та здатності сформувати почуття вірності, прив’язаності в майбутньому [16, с. 301]. Отже, одночасно, коли відбувається зміна закладу або виду улаштування, що впливають на дитину, має відбуватися й звичний процес мінімізації таких змін. Це дало підстави обґрунтувати необхідність перегляду урядом цілей соціального захисту дітей, що стосувалися як місць короткотривалого, так і довготривалого терміну їх перебування в закладах опіки. Як стверджував Г. Шофілд, такі ознаки є досить відносними та несуть у собі приховані (більш складні) ситуації [19, с. 630]. Останнім часом спостерігається тенденція вдосконалення обох ознак, хоча ще продовжується практика постійних переведень дітей з одного закладу до іншого [11].

Ще однією метою сучасної системи соціального захисту дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, було запровадження більшого вибору різних типів закладів. В індивідуальних закладах улаштування (individual placements) повинні створюватися умови для задоволення потреб дитини. Цей процес часто описують як забезпечення “сумісності”, особливо це стосується закладів сімейного типу. “Сумісність” може охоплювати широкий спектр чинників та застосовуватися як досконалий індикатор у визначенні показників якості закладів з довготривалою опікою [20]. До основних чинників, на яких ґрунтується оцінювання дитячих потреб (та бажань), належать: розмір та склад сім’ї, етнічне походження, стиль життя батьків, їх здатність до задоволення особливих потреб, сприяння контакту з членами біологічної сім’ї та участь у вихованні груп братів та сестер. Локальність (район, місце знаходження) може бути важливою для забезпечення продовження навчання та спілкування з друзями. Чинний закон “Про дітей та молодь” (2008 р.) (Children and Young Persons Act) [7] посилює обов’язки місцевих органів влади щодо діяльності закладів опіки, у яких перебувають діти. Сутність їх зводиться до детального вивчення питання, щоб розмістити дітей у той заклад, що

знаходиться неподалік від школи та дому (біологічних батьків), або ж навпаки забезпечити влаштування якнайдалі від сім'ї, яка має негативний вплив на дитину чи від референтної групи однолітків. Ці чинники можуть стосуватися і закладів інституційної опіки, включаючи його розмір, режим роботи та програму лікування (реабілітації), яку вони пропонують.

Існує думка (Д. Беррідж, Е. Броклесбі, І. Броуді, С. Уотерхаус), що на практиці межі "сумісності", зазвичай, є умовними з причини недостатнього вибору типів закладів [22]. Так само і для влаштування старших дітей із негативним досвідом або комплексом потреб може знайтися кілька (якщо знайдеться) сімей, які б могли і хотіли запропонувати їм дім, а, відтак, звідси впливає зменшення шансів на "сумісність". Популяризація заміщених сімей стала ключовим питанням діяльності агенцій соціального захисту.

Висновки. Таким чином, дослідження переваг фостерної опіки над інституційною є беззаперечним фактом. Перший вид, у широкому значенні, більше переважає для соціального захисту менших за віком

дітей. Відчутні переваги фостерної опіки полягають у більшому виявленні уваги, здійсненні індивідуального підходу, установленні близьких взаємин. Фостерне піклування позитивно впливає на навчання та соціалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, провідними принципами соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є постійність, стабільність і сумісність.

Кожен з цих принципів може існувати як окремо, так і у поєднанні, доповнюючи один одного і створюючи сприятливі умови у вихованні дитини за межами біологічної сім'ї. Синергетика складових п'ятирівневої моделі піклування дітей (доступність, чутливість, визнання, співпраця, визнання дитини членом сім'ї) у фостерних сім'ях сприяє розвитку компетенції, знань, довіри, самоповаги, почуття індивідуальності, вміння виражати емоції та почувати себе потрібними. Зазначені якості сприяють швидкій адаптації дитини у новому середовищі та успішному входженню у самостійне життя.

REFERENCES

- [1] Family forms of bringing up // Ministry of Social Politics of Ukraine. – Kyiv : MSP, 2015 / URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=171283&cat_id=167303
- [2] Tselyh, M.P. Social work abroad: Great Britain : [textbook for higher educational establishments] / M.P. Tselyh. – M. : Publishing center "Akademiya", 2010. – 144 p.
- [3] Ainsworth, M.D.S. Individual differences in strange – situation behaviour of one year olds / Ainsworth M.D.S., Bell S., Stayton D. // The Origins of Human Social Relations / ed. H. Schaffer. – New York : Academic Press, 1971. – P. 17–52.
- [4] Bowlby, J. Attachment and Loss / J. Bowlby. – Volume 1: Attachment. The International Psycho-Analytical Library, 79:1-401. – London : The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1969. – 236 p.
- [5] Brown, R. Safeguarding children statistics: the availability and comparability of data in the UK / Brown R., Manful E., Munro E. – London : Great Britain. Department for Education, 2011. – 20 p.
- [6] Care Matters: Time for Change // Department for Children, Schools and Families. – London : Stationery Office, 2007. – 144 p.
- [7] Children and Young Persons Act 2008. – The Stationery Office Limited, 2008. – 44 p. / URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/23/pdfs/ukpga_20080023_en.pdf
- [8] Children looked after in 2010 in England, Wales, Scotland and Northern Ireland / Source: National Statistics 2010 / URL: http://www.nspcc.org.uk/Inform/resourcesforprofessionals/lookedafterchildren/statistics_wda88009.html.
- [9] Children Looked After in England (Including Adoption and Care Leavers) Year Ending 31 March 2011 // Department for Education. – London : DfE, 2011. – Table E1.
- [10] Colton, M. Child Care in the EC: A Country-specific Guide to Foster and Residential Care / M. Colton, W. Hellinckx. – Aldershot : Ashgate Publishing Limited, 1993. – 267 p.
- [11] Commission for Social Care Inspection: The State of Social Care in England. – London : CSCI, 2006. – 190 p.
- [12] Fonagy, P. Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self / [Fonagy P., Gergely G., Jurist G., Target M.]. – New York : Other Press, 2002. – 592 p.
- [13] Howe, D. Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support / [Howe D., Brandon M., Hinings D., Shoffield G.]. – Macmillan : Basingstoke, 1999. – 312 p.
- [14] Miens, E. Maternal mind-mindedness and attachment security as predictors of Theory of Mind understanding / Miens E., Fernyhough C., Wainwright R. and oth. // Child Development. – 2002. – № 73. – P. 1715–1726.
- [15] Policy: Review of Children and Young People : A Discussion Paper // Department for education and skills. – Norwich : HMSO, 2007. – 102 p.
- [16] Ridge, T. Excluding Children: Autonomy, Friendship and the Experience of the Care System / T. Ridge, J. Millar // Social Policy and Administration. – 2000. – № 34 (2). – P. 307–319.
- [17] Rowe, J. Long Term Foster Care / [Rowe J., Cain H., Hundleby M., Keane A.]. – London : Batsford, 1984. – 255 p.
- [18] Schofield G. Growing up in foster care: providing a secure base through adolescence / Gillian Schofield, Mary Beek // Child & Family Social Work. – 2009. – № 14. – P. 255–266.
- [19] Schofield, G. The Search for Stability and Permanence: Modelling the Pathways of Long-stay Looked After Children / Schofield G., Thoburn J., Howell D., Dickens J. // British Journal of Social Work. – 2007. – № 37 (4). – P. 619–642.
- [20] Sellick, C. What Works in Adoption and Foster Care / Sellick C., Thoburn J., Philpott T. – Oxford : Barnardo's, 2004. – 160 p.
- [21] Sinclair, I. Foster Children: Where They Go and How They Get On / Sinclair I., Wilson K., Petrie S. – London : Jessica Kingsley Publishers, 2005. – 288 p.
- [22] Waterhouse S. Placement choice in Temporary Foster Care: A Research Study / S. Waterhouse, E. Brocklesby // Adoption and Fostering. – 2001. – № 25 (3). – P. 39–46.

Basic Principles of Orphans and Parentally Deprived Children's Welfare in Great Britain

N.V. Martovytska

Abstract. The state of orphans and parentally deprived children in the system of social welfare in Ukraine and Great Britain is considered and analysed in the article; the five-level model of foster family care is presented as the basic principle of children social welfare realization; the main components of each level of this model and their influence on children's adaptation in new family environment future independent life are described in the article.

Keywords: orphan, parentally deprived children, five-level model of foster family care, foster family7810111213141516